

Muutama sana- ja asiahuomio.

8. Suom. *lientyä*, *lientää* jne.

Teoksessaan Suomen kielen rakenne ja kehitys (I, s. 238) ja Virittäjässä 1949, s. 200 LAURI HAKULINEN on johtanut suom. *lientää* 'mulna', *lientyä* 'få tunna moln, bli halvmulen' jne. *liemi* sanasta selittäen, »että *lientää* alkuaan = 'muuttaa liemeksi (esim. kirkkaassa vedessä kiehuva aine)', ja edellyttäen siis, että nuo meteorologiset termit ovat niin sanoaksemme

taivaalle projisioituja keittiötermejä: samoin kuin kirkas keittovesi 'liemeksi' saetessaan vähitellen samenee läpikuultamattomaksi, samoin poumainen taivas hiljalleen vetäytyessään pilvikerrokseen, aluksi ohueen, sitten yhä paksunevaan, menettää läpinäkyvän kirkkautensa. Selityksen perusteluiksi kirjoittaja mainitsee mm., että Lönnrotin sanakirja tuntee sanan *pilvenliemi* = 'tunt moln' ja että Vahvialan murteesta on pantu muistiin verbi *liemeillä* 'pilvistyä'.

Tahtomatta väittää tätä johtoa ehdottomasti vääräksi haluaisin kuitenkin mainita toisenkin selittämismahdollisuuden. Jo DANIEL JUSLENIUS on Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksessaan s. 185 esittänyt *liemen*, *-enen* sanalle merkitykset 'prima lana agni. lambull' ja 'nubes alba & rarior. tunt moln' sekä tämän perään sijoittanut verbin *liennyn*, *-ndyä* 'nubilo. molnar tunt'. Hän on siis pitänyt *liemen* ja *liendyä* sanoja yhteen kuuluvina.

Ilmeisesti ei kuitenkaan *lientyä* ole johdettavissa *liemen* vartalosta, tuskinpa missään murteessa voidaan olettaa muutosta *liementyä* > *lientyä*, vaikka paikoitellen esim. *tarvittee* >> *tarttee*, mutta ainakin Lönnrotin sanakirjan mukaan *liemen*, *lieminkä* jne. 'första ullen, lamull; fjun, fnugg, hullhår; tunnt moln' sanalla on myös lyhyempi muoto *liemi*, *pilvenliemi* 'tunnt moln', joka tavataan virossakin ainakin yhdyssanassa (Wied.) *leemehiuksed* 'Milchhaare, Milchbart' ja kantasanaana johdannaisissa *leemikene*, *voona-l.* 'die erste Wolle der Lämmer bei der Geburt', Saarenmaan Jämäjän murteen (Suomi V, 10, s. 247) *lõmänd* ~ *lõmuksed* 'esimesed talle villad'. Ja tästä *liemi* sanasta *lientyä*, *lientää* jne. sekä Vahvialan murteen *liemeillä* hyvinkin voivat johtua. Huomattakoon myös Maaningan *liema*, *pilvelligma* 'hieno pilvi'. Suuresta levinneisyydestä päättäen tämä johdannaissikermä on melko vanha; sen eri muotoja tunnetaan Suomen Karjalan, Savon, Pohjois- ja Etelä-Pohjanmaan ja Satakunnan murteista. Lyhyempi *liemi*, *lieme-* vartalo, *liemen*, *lieminkä*, *liemiäinen* jne. johdannaisten kantasana, on sen syntymäaikoihin saattanut olla paljon yleisempi kuin nykyään.

Tämän selitystavan oikeutusta näyttäisi puoltavan sekin seikka, että myös pidemmästä *liemen* vartalosta on johtunut muutama 'taivaan pilvistymistä' merkitsevä sana. Esim. Renvallin sanakirja tuntee verbit *liemennän*, *-ntää*, *liemetän*, *-ttää* 'lanugine obduco, inde subnubilum reddo e. c. cœlum, mit dünner Wolle l. Wolke überziehen', *liementelen*, *-nnellä* al. *liemettelen*, *-tellä* idem, *taivas liementeleä* 'cœlum nubes contrahit', *liemennyn*, *-ntyä* 'lanugine ornor, subnubilus fio, mit dünner Wolle l. Wolke überzogen werden', ja samat tiedot esiintyvät myös Lönnrotin sanakirjassa. Lisäksi sitä puoltanee sekin, että Hakulisen mainitsemaa *lienne*, *liennes* 'kaihi' (= Lönnr. »lienä, s. hinna på ögat [*lienne* (?)])» sanaa

näyttää vastaavan Salmin murteen (Pohjanvalo) *liemenyöt* (pl.nom.) 'kuolevan silmiin laskeutuva usva', jonka varsinainen merkitys on 'karitsan ensimmäiset villat'.

Kun kuitenkin *liennellä* verbiä Kaustisissa käytetään, kuten Hakulinen mainitsee, paitsi pilvistymisestä myös keiton samenumisesta, niin tämä voitaisiin selittää huomauttamalla, että tässä on projisiointi tapahtunut toisin päin kuin Hakulinen on olettanut: tämä keittiötermi on niin sanoaksemme keittopataan projisioitu meteorologinen termi.

Viitattakoon myös siihen, että alkujaan 'hienoa karvaa, haiventa' merkitsevä sana sopii erittäin luontevasti myös kuvaannolliseksi nimitykseksi ohuelle, hienolle pilvelle, jollaista *lienne* useilla paikkakunnilla nimenomaan on (esim. Lemi: 'ohuet pitkänomaiset pilvensuikaleet', Toivakka: 'pilvenhattara, -harsu', Nivala: 'utupilvi, pilvenharso, läpikuultava pilvenhärmä', Ikaalinen: *liänne* = *liämen* 'syntymässä oleva hieno pilvettymä'). Tällaiseen havaintoon perustuvat paitsi *liemen*, *liemi*, *lieminkä* jne. sanan metaforinen käyttö myös esim. *terni* pesyeen eräät merkitykset, vaikka tässä tietenkin alkumerkitys on ollut vallan toinen kuin *liemen* sikermässä: (Lönnr.) *ternikarva* 'det första fina håret hos ett nyssfödt barn, mjölkhår', *ternikko*, *-kkö* 'djur som ännu ej fällt det första håret' ~ *ternepilvi* 'tunnt moln', (Gan.) *terneet* 'moln fläckar', »Tee Taiwas Ternehisiiin l. Terneheisiiin Kanna Kalwo silmän päälle sumu silmille siweile — förmörcka, förblinda»; kuuluupa SETÄLÄN (Ung. Jahrb. VIII 304) mukaan tähän vielä *terhen* (< *terneh*) 'Dunst, Nebel'.

Lopuksi on mainittava, että HEIKKI OJANSUU Suomi IV, 20, 1, ss. 19—22, vastaan sanomatta näkyy hyväksyvän *liemen*, *lientyä* jne. sanojen yhdistämisen, vieläpä selittäen, että on tapahtunut suoranainen kehitys *lientää* < *liementää* jne.

9. Veps. *saïd*.

Vepsän kielessä on sana (Set.) *saïd* 'Mitte eines Sees oder Flusses', (Kett.) *saïd* 'veeväli', esim. (Kett. Veps. murt. lauseop. tutk. s. 262) *not punose noraks ahavos, ku pästäd saïdarae* 'nuotta kiertyy nuoraksi tuulessa, kun lasket ulapalle', (s. 547) *päl'itši saïdas üks virst* 'järvenselän yli on yksi virsta'. KALIMA on, Die ostseefinn. lehnwörter im russ. s. 149, osoittanut, että vepsän sana on lainattu venäjän kielen Aunuksen murteeseen (*saïda* 'Mitte eines Sees, offener, weiter Wasserraum'), ja huomauttanut, että se on etymologisesti epäselvä.

Puheena oleva veps. *saïd* 'järven t. joen keskikohta, järvenselkä, ulappa' on kuitenkin varmasti sama sana kuin suom. *laita* 'farleed, segelleed, rääleed, via navigantium' (Gan.), 'cursus itineris, directio viæ. Rich-

tung des Weges' (Renv.), 'stråt, kosa, vägens riktning, led' (Lönnr.), jonka jo Thomsen on osoittanut skandinaavisperäiseksi sanaksi, saaduksi sanaperheen nr. *led* 'väg, riktning', mr. *lēþ* f. 'färd, väg, riktning; sätt', mn. *leid*, lei 'farvand' jne., mn. *leið* f. 'reise, vei, veiretning, tidsrum, maate, vis, følge', nt. *led* 'farvand' jne. vanhasta germ. *laidō muodosta, samasta mistä myös lpR *laido*, L *lai'tu-* 'Reise, Weg' jne. on peräisin. Väylää, reittiä tarkoittava *laita* on melko yleinen vanhassa kirjasuomessa, mm. lainsuomennoksissa alusta lähtien. Abraham Kollaniuksen maanlainkäännöksessä (Rakennoxen Caari, XXXIV. Lucu) sanotaan *laidan* eli waellos juowan suhteen: »Maca salmi kyläin, Macundain Kihlacundain keskellä: yhteisen laita juowan pitä, caxitoista kymmendä kynnärätä lewiän oleman: Wenehen laedhan, joca eij yhteinen ole cuutta kynnärätä lewiännä, Ja sijtä custa sywin on.» Vepsän sanan merkityksen suhteen viitattakoon siihen tosiasiaan, että suom. *väylä* 'farled, farvatten' sanan lappalainen vastine merkitsee suunnilleen samaa kuin vepsän *saqđ*: lp. (Niels.) *faw'le* 'vannet utpå, dypet, »djupälén» i elv, partiet omkring midtlinjen i en fjord (hvor det er dypest)', (Lagerer.) *fa,w,li* 'Fahrwasser, tiefste Strombahn im Bach; mittlerer, offener, tiefer Teil eines Sees, eines Fjords'. Useimmitenhan joen tai järven keskikohta on syvin ja aluksille kulukelpoisin, joten merkityksen kehityskulku 'väylä' > 'veden (joen, järven) syvä keskikohta' > 'selkä, ulappa' on täysin ymmärrettävissä. Ehkäpä näin ollen myös vir. (Wied.) *lait* (g. *laida*) 'Vertiefung (im Boden zwischen Rasenhügelchen)' huolimatta *t* (< *tt*) klusiilistaan kuuluu tähän samaan sanaperheeseen.

Sellaisissa Gananderin mainitsemissa tapauksissa kuin *hän on pois laidalda* 'farit vil om vägen, i från kosan', transl. 'är ursinnig', *asettaa kaikki ojkiiaan laitaan* 'sätta alt i godt skick, väl förordna', Renvallin *oletko laidalla* l. *laidassa* 'esne in ordine debito i. e. esne mente sanus', *panen laitaan* l. *laidallensa* 'in statum l. ordinem debitum redigo, reparo', *katso laitaasi* 'examina statum l. vivendi modum tuum', Lönnrotin *parhain laidoin* 'i bästa skick, på bästa vis' ynnä monissa muissa nähdään merkityksen kehittyneen abstraktiseen suuntaan. Tästä avautuviin näköaloihin ja vielä pidemmälle meneviin selittämis- ja yhdistämismahdollisuuksiin ei tällä kertaa kuitenkaan ole välttämätöntä puuttua.

10. Karhuntaljan käytöstä.

KUSTAA VILKUNA on tutkielmissaan Karhunnahkainen harjus (Suomen Museo 1939, ss. 43—53) ja Piispa Henrikin rekimatka (Kalevalaseuran vuosikirja 20—21, ss. 303—316) osoittanut todennäköiseksi, että Piispa Henrikin surmarunon säkeet

Karhu oli rautakahlehisssa,
Teeri rautainen kukersi
Karhun rautaisen kidassa

runollisin kääntein kuvailevat piispan ajokin valjaiden erästä yksityiskohtaa, kertovat että länkien yläsakaroiden päällä oli karhunnahkainen harjus, jolla entisaikaan oli tapana peittää sekä länkien yläosa että hevosen säkä, ja että siellä helisi rautainen kulkunen. Kirjoittaja on tullut varmuuteen siitä, että harjus on hyvin vanha valjastin, ja esittänyt sille vertauskohtia mm. Virosta ja Saksasta, viimeksi mainitusta maasta tosin mäyrän, hillerin ja ketun nahasta tehtyjä. Teoksessaan Piispa Henrik ja Lalli Martti Haavio on täysin hyväksynyt Vilkunan tulkinna.

Jos seuraavat maininnat keskiaikaisissa ruotsalaisissa asiakirjoissa, joissa luetellaan peräkkäin ajoneuvot, silat ja karhunnahka, — karhunnahka, ajoneuvot ja silat, — ajoneuvot, karhunnahka ja silat, olisivat tulkittavissa siten, että karhunnahka kuului nimenomaan silojen (länkien?) yhteyteen, niin ne sisältäisivät lisätukea Vilkunan selitykselle.

Vuonna 1330, helmikuun 23 päivänä tehdyssä testamentissaan määrää upsalalainen kaniikki Mathias omaisuuttaan kirkolle ja erinäisille yksityisille henkilöille, mm. »kristiærno vnum vehiculum, sila et pellem vrsinam».¹ V. 1346, toukokuun 8 päivänä, testamenttaa kaniikki Henrik Upsalasta mm. »domino Magno de baldingstum: vnam pellem vrsinam cum vehiculo meo et meo silaa»¹. Ja 1350, syyskuun 7:ntenä, testamenttaa muudan Ragnildis Hinzadottir Skoklosterin luostarille maata sekä »domine abbatisse vnum annulum, priorisse vehiculum cum vrsina pelle et siila».²

Esimerkkejä löytäisi hakemalla varmaan enemmänkin; näihin on saatu viittaus K. F. SÖDERVALLIN teoksesta Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, *sila* sanan kohdalta. Ehkäpä lisäesimerkeistä myös kävisi selvemmin kuin näistä ilmi, onko ajoneuvojen ja silojen (länkien?) ohella lahjoitettu pellis vrsina ollut ajoneuvoissa, nimenomaan reessä käytetty alus- tai peitetalja vai silojen tai länkien yläosaan kiinnitetty harjus, kuten tekisi mieli olettaa Vilkunan ensiksi mainitun kirjoituksen perusteella. Jos Piispa Henrikin surmavirsi on sepitetty 1200-luvun jälkipuoliskolla, kuten Haavio äsken mainitussa kirjassaan päättelee, ja jos puheena olevat valjaita kuvaavat säkeet kuuluisivat sen alkuperäiseen asuun, niin mainitut 1300-luvun alkupuolelta peräisin olevat tiedot sopisivat ajallisestikin hyvin yhteen tämän kanssa.

¹ BROR EMIL HILDEBRAND Svenskt Diplomatarium IV 149, V 572.

² EMIL HILDEBRAND Svenskt Diplomatarium VI 219.

Tähän sopinee pieni täydennys myös AULIS OJAN Kotiseudussa 1938, ss. 24—34, julkaisemaan tutkielmaan Karhuntalja entisajan kirkoissa. Eri lähteistä keräämillään aineksilla Oja osoittaa, että ainakin yhdeksästätoista maamme suomenkielisen alueen kirkossa on osaksi jo keskiajalta lähtien ja muutamissa aina nykypäiviin saakka tavattu useimmiten lahjoituksina saatuja karhuntaljoja, joita on pidetty tavallisesti alttarin edessä lattialla. Kun Suomen ruotsinkielisiltä seuduilta ei tunneta vastaavaa ilmiötä, eikä myöskään Ruotsista, Baltiasta tai muualtakaan ulkomailta ole ollut siitä tietoa, niin kirjoittaja päättelee, että tavalla lahjoittaa kirkolle karhuntalja on kansamme keskuudessa ollut esihistorialliseksi juuria. Hänestä se näyttää katolisena aikana ja vielä ensimmäisinä vuosisatoina sen jälkeenkin lähinnä olleen uhri metsästys- ja karjaonnan saamiseksi, vaikka viime vuosisatojen suhteen pitääkin paikkansa selitys, että karhuntaljaan on katsottu koristukseksi tahi papin jalkojen lämmittäjäksi kylmissä ja vetoisissa kirjoissa. Kirkkojen karhuntalja ja ikivanha karhun palvonta ja kunnioitus kuuluisivat siis jollakin tavoin yhteen.

Lisäykseksi Ojan keräämiin tietoihin voidaan mainita, että myös Olaus Magnus tunnetussa historiateoksessaan *Historia de gentibus septentrionalibus* (18 kirja, 24 luku) puhuu kirkolle lahjoitetuista karhunnahoista. Hän kertoo, että Islannissa on valtavan suuria ja väkeviä valkeita karhuja, jotka ovat ahkeria kalastajia ja opettavat pentunsakin kaloja pyytämään. Näiden karhujen valkeita taljoja — Olaus sanoo — metsästäjien on tapana antaa lahjaksi katedraalien ja pitäjänkirkkojen pääalttareille, jotta ei papin jalkoja paleltaisi ankarana pakkasaikana, kun hän toimittaa messua. Nidarosissa, missä on Norjan kuningaskunnan arkipiispanistuin, havaitaan kirkossa vuodet läpeensä tuollaisia valkeita taljoja, joita metsästäjät lupauksensa mukaan rehellisesti ovat sinne lahjoittaneet, milloin vain ovat saaliin saaneet. Samalla tavoin lahjoitetaan myös sudentaljoja pyhimysten kunniaksi poltettavien vahakynttilöiden ostamista varten. — Saman tiedon esittää, Olaus Magnuksen kirjan mukaan myös TROELSLUND teoksessaan *Dagligt Liv i Norden*, 4. pain., I, ss. 79—80.

Vaikka Olaus piispan esittämät tiedot koskevatkin nimenomaan jääkarhun taljaa, niitä silti tuskin on lupa jättää rinnastamatta Suomesta talteen saatujen tietojen kanssa, jotka koskevat maan ainoan karhulajin, maakarhun taljaa. Olisikohan niin, että Norjassa ja Islannissakin harvinaisen, vain silloin tällöin jäälautoilla Grönlannista tai Huippuvuorilta kulkeutuvan jääkarhun nahka sen valkean värin takia katsottiin erikoisen otolliseksi uhrilahjaksi taivaassa asuvan kristittyjen Jumalan temppelin alttarille! Onhan tunnettu asia, että useat pakanalliset kansat taivaan jumalille ovat uhranneet valkeanvärisiä eläimiä ja maan haltijoille mustia.

Huvittava on Olaus Magnuksenkin antama selitys, että karhuntaljalla tahdottiin suojella messua suorittavan papin jalkoja pakkaselta, vaikka se nähtävästi onkin myöhäinen rationalistinen tulkinta samaan tapaan kuin vastaava suomalainen. Tärkeämpi on maininta, että talja oli metsästäjien suorittama votiivilahja. Se näet omalla laillaan tukee Aulis Ojan esittämää käsitystä tavan alkuperästä. Myös sudennahkojen lahjoittaminen kirkolle tuohusten ostoa varten pyhimysten kuville on mielenkiintoinen tapa. Ehkäpä uhraajat näin ovat koettaneet hankkia karjalleen pyhimysten suojaa raatelevia susia vastaan. Tapa tuo mieleen Ojan mainitsema inarilaisten vielä 1700-luvulla suorittamat monenlaiset uhraukset kirkolle mm. porojen menestymisen vuoksi ja 1600-luvun lopulla Kuopiossa erästä miestä ja Maariassa erästä naista vastaan esitetyt syytökset siitä, että he olivat uhranneet kirkon alttarille kynttilän saadakseen karjaonnea.

Y. H. TOIVONEN